

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ರಾಣಿಯರ ಪ್ರಾತಿನಿಧ್ಯ

ರಮ್ಯ ಎನ್. ಆರ್ *

ಪೀಠಿಕೆ

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲವಾದ ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಗೌರವವಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ವೇದ, ಪುರಾಣ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ಸಮಾನತೆ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಘನತೆಯಿಂದ ಬದುಕುವ ಹಕ್ಕನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರು ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚರಿತ್ರೆಯ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜ ಮತ್ತು ಆತನ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ಅವರ ಸಾಧನೆಗೆ ಬೆನ್ನೆಲುಬಾಗಿ ನಿಂತು ಅಷ್ಟೆ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ ರಾಣಿಯರ ಪಾತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾವುದೇ ರಾಜ್ಯ ಅಥವಾ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅವರೂ ಕೂಡ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಕಾಲದ ರಾಣಿಯರ ಪಾತ್ರವೇನು? ಅವರಿಗೆ ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಾತಿನಿಧ್ಯತೆಗಳೇನು? ಅವರ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಹಾಗೂ ಅಸ್ತಿತ್ವಗಳು ಪಡೆದುಕೊಂಡ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳೇನು? ಅವರು ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ವೈಯಕ್ತಿಕ ಬದುಕಿನಲ್ಲಾದ ಬದಲಾವಣೆಗಳೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ರಾಜ ದೇವರ ಸಮಾನ ಅವನ ಪದವಿಯು ದೇವನಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ನಂಬಿದ್ದರು. ಇದೇ ಮಾತನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಾದ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಮನುಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥ, ಕಾಮ, ಮೋಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಸಹಭಾಗಿ, ಪ್ರಜೆಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತೃ ಸ್ವರೂಪಿಣಿಯಾಗಿದ್ದ ರಾಣಿಯರು, ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ತಮ್ಮ ಚಾಪನ್ನೂ ಮೂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ ಅನೇಕ ರಾಣಿಯರ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದನ್ನು

* ಸಂಶೋಧನಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿ, ಚರಿತ್ರೆ ವಿಭಾಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ.

ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದ್ದು, ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕರೆ ಮಹಿಳೆ ಕೂಡ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಬಲ್ಲರು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅಂತಹ ಅವಕಾಶಗಳು ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದುದು ಅತ್ಯಂತ ವಿರಳ. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುವ ಅನಿವಾರ್ಯ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಆಡಳಿತ/ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುವ ಅವಕಾಶಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.

ರಾಜ್ಯದ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜ ಯುದ್ಧದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೋ, ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದ ಮಡಿದಾಗ, ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಲು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮಕ್ಕಳು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕರಿರುವಾಗ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ರಾಣಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಜೊತೆಗೆ ರಾಜನು ಬಹುಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕಲಹಗಳು ಏರ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಕಲಹಗಳನ್ನು ಬಗೆಹರಿಸಲು ತನಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಗೆ ಅಧಿಕಾರವಹಿಸಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ರಾಜನು ತಾನು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಲು ಆ ಪ್ರದೇಶ ದೂರವಿದ್ದಾಗ ಅದರ ಉಸ್ತುವಾರಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭ ಬಂದೊದಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ತನ್ನ ಹಲವು ಹೆಂಡತಿಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರನ್ನು ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಕಾರ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.

ಒಂದು ವೇಳೆ ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಅಧಿಕಾರ ದೊರೆತರೂ ಆ ಅಧಿಕಾರ ಉಳಿಯುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳು ಕಡಿಮೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮಾತ್ರ ಅಧಿಕಾರ ದೊರೆತು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭಗಳು ನಮ್ಮ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ದೊರೆಯುವುದುಂಟು.² ರಾಣಿಯರು ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳದಿದ್ದರೂ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಪ್ರಭಾವಿಸಿದ್ದರು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು ಉಳಿದವರಿಗೆ ದಕ್ಕಿರಲಿಲ್ಲ.³ ಪ್ರಭುತ್ವದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಆಳುವ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಗಳಿಂದ ನಾಡಿನ ಭವ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿನ ಆಶಾಕಿರಣವಾಗಿದ್ದರು. ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ರಾಣಿಯರು ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು. ರಾಜವರ್ಗದ ಮಹಿಳೆಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ ರಾಣಿಯೆಂದೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಮಗ ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯನ ಮಡದಿ ವಿಜಯಭಟ್ಟಾರಿಕೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.645ರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯನು ಮರಣ ಹೊಂದಿದಾಗ. ತನ್ನ ಅಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಗನನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಆಡಳಿತ ಮಾಡಿರುವುದು ತಾಮ್ರಪಟಶಾಸನದಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಪಂಚಮ ಸಂವತ್ಸರ' ಎಂದು ಈಕೆಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.⁴

ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಕೆಲವು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ರಾಣಿಯಾಗಿದ್ದ ವಿನಯವತಿಯು ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.⁵ ಮಾನ್ಯಾಪೇಟ ಒಂದನೇ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಮಗಳಾದ ಚಂದ್ರೋಬಲಬ್ಬ ಎಂಬುವಳು ಎಡತೊರೆ ವಿಷಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ಪಿ.ಬಿ.ದೇಸಾಯಿಯವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.⁶

ಮೂರನೇ ಕೃಷ್ಣನ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ನಾಗರಖಂಡ ಪ್ರದೇಶದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಜೈನರ 'ಜಕ್ಕಿಯಬ್ಬೆ' ಎಂಬುವವಳು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು.⁷ ಕ್ರಿ.ಶ. 837ರಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ಭೂತುಗನ ರಾಣಿಯಾದ ರೇವಕ ನಿರ್ಮಿಡಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡಿರುವ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ರಾಣಿ ಕೇತಲ ದೇವಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ಆಡಳಿತ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ಸಾವಲದೇವಿ ನೆರೇಗಲ್ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಕದಂಬ ಜಯಕೇಶಿಯರಾಣಿ ಮೈಳಾಲದೇವಿಯು ರಾಜ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಾವಲಾಗಿ ನಿಂತು ರಾಜಕೀಯ ನಡೆಸಿದಳು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಕ್ಕದೇವಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿ, ಚಂದಲ ದೇವಿಯು ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬಾಚಲದೇವಿಯು ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಳೆಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸೂಪಿ ದಿಂಡಾಮು ಮತ್ತು ಇಂಗಳಿಗೆ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಒಂದನೇ ನರಸಿಂಹನ ರಾಣಿ ಎಚಲದೇವಿಯು ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದಳು. ಎರಡನೇ ಬಲ್ಲಾಳನ ರಾಣಿ ಕೇತಲದೇವಿ ರಾಜನ ಅನುಪಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಆತನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಳು ಅವಳು ಆಸ್ಥಾನದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು.⁸

ಮಯೂರ ವರ್ಮನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಕದಂಬದ ರಾಣಿಯಾದ ಅಕ್ಕದೇವಿಯು ಕಿಶುಕಟ್-70, ತೋಗರೆ-60 ಮತ್ತು ಮನವಾಡಿ-140 ಇವುಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಎರಡನೇ ಜಯಕೇಶಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ಮೈಲಾಳದೇವಿಯು ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಹೀಗೆ ರಾಣಿಯರು ರಾಜನಿಗೆ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಎರಡನೇ ಬಲ್ಲಾಳನ ರಾಣಿಯರು ಸಮರ್ಥ ಆಡಳಿತಗಾರರೂ ಯೋಧರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಉಮಾದೇವಿ ತನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ಉತ್ತರದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿಯ ಮಲ್ಲಿ ದೇವರಸನು ತನ್ನ ತಂದೆ ಈಶ್ವರ ದೇವರಸನ ಮರಣಾನಂತರ ದಂಗೆಯೆದ್ದಾಗ ಅವನ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆಸಿದ ಪ್ರತೀಕಾರದ ದಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದಳು.⁹ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ರಾಣಿ ಬಮ್ಮಲ ದೇವಿಯು ಅಶ್ವವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತಳಾಗಿದ್ದು ಅಶ್ವ ವಿದ್ಯಾಶಾಲೆಯೊಂದರ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಿಕೆಯೂ ಆಗಿದ್ದು ಇವಳ ಕೈ ಕೆಳಗೆ ಆನಂತಪಾಲನು ಅಶ್ವ ಸಾಹಣಿಯಾಗಿದ್ದನು.¹⁰ ಗಂಗರ ಶ್ರೀ ಪುರುಷನ ಮಗ ದುಗ್ಗಮಾರನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಆತನ ರಾಣಿ ಕಂಚಿಯಬ್ಬೆ ಆಳಿ ಪ್ರಾಂತವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ರಾಣಿ ಬಮ್ಮಲದೇವಿ ಆಸಂಧಿ 500 ನೀಲಗುಂದ 300ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖ ಅರಸಿಕೆರೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.¹¹ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಪಿರಿಯರಸಿ ಪಟ್ಟಾಮಹಾದೇವಿ ಜೋಳ ಮಹಾದೇವಿಯು ಕೆಂಬಾಳಿನ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಳು, ಹಾಗೆಯೇ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಪದ್ಮಲದೇವಿಯು ಪೊಸವಂಡಂಗಿಯನ್ನು ಸುಧರ್ಮದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಉಮಾದೇವಿ ದ್ವಾರ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ

ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ಅರಸಿಕೆರೆ ಶಾಸನ ವಿವರ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.¹² ಒಂದನೇ ಚಾಲುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ನಾದಿನಿ ವಿಜಯಾಂಕಾ ತನ್ನ ಭಾವನ ಕೈ ಕೆಳಗೆ ಒಂದು ವಿಭಾಗದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.¹³

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುವ ರಾಣಿಯರಾದ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನ ಪುತ್ರಿ ಮಹಾದೇವಿ, ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪುತ್ರಿ ಸುಗ್ಗಲದೇವಿ, ಪರ್ಮಾಡಿಯ ಪುತ್ರಿ ಪಂಪಾದೇವಿ ಆಡಳಿತದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ನಿಭಾಯಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹⁴

ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಜದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ, ಆಡಳಿತದ ಜೊತೆಗೆ ಗೃಹಿಣಿಯಾಗಿಯೂ ಕೂಡ ಯಶಸ್ವಿ ಜೀವನ ನಡೆಸಿದ್ದಾಳೆ. ಶೋಷಣೆಯ ನಡುವೆಯೂ ಸ್ಥಾನ ಬಲದಿಂದ ಪ್ರಭು ವರ್ಗದ ಮಹಿಳೆಯರು ಸ್ವಾತಂತ್ರ ಆಡಳಿತ, ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಮೊದಲಾದ ಸಾಹಸಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದುಂಟು. ರಾಣಿಯರು ದೈವಭಕ್ತಿಯಿಂದ ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ಕೆರೆಕಟ್ಟೆ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ವಿಜಯ ಭಟ್ಟಾರಿಕೆಯು ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದಳು. ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ವಿನಯವತಿ ಬಾದಾಮಿಯ ಜಂಬುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಳು. ರಾಣಿಯರಾದ ಲೋಕ ಮಹಾದೇವಿ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮತ್ತು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಹಾದೇವಿಯರು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರು. ಮಹಾದೇವಿಯ ಅನಿಸಿಕೆಯಂತೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಬನವಾಸಿಯ ಶಾಸನವು ಚುಟುವಂಶದ ರಾಣಿಯಾಗಿದ್ದ ನಾಗಾಶ್ರೀಯು ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ವಿಹಾರವನ್ನು, ಕೆರೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ನಾಗ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಳೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಇವರಲ್ಲದೆ ಹೊಯ್ಸಳರರಾಣಿ ಸೋಮಲದೇವಿಯು ಸೋಮನಾಥಪುರ ಅಗ್ರಹಾರ, ಚಾಲುಕ್ಯರಾಣಿ ಚಂದಲದೇವಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ದೇಣಿಗೆ, ಧೃವ ರಾಜನ ಮಡದಿ ಶೀಲ ಮಹಾದೇವಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಇಬ್ಬರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನಂದಿಪುರದ್ವಾರದಲ್ಲಿಯ ಕೊಲೆಪರ್ಡ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮಡದಿ ಶಾಂತಲೆಯು ಜೈನ ಬಸದಿ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಹಲವಾರು ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುವ ಜೊತೆಗೆ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಜೈನ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ರಾಜಾಶ್ರಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದಳು ಮತ್ತು ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪೆ ಚನ್ನಿಗರಾಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಬಮ್ಮಲದೇವಿಯು ಬೆನರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಬಮ್ಮಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಳು. ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಮಗಳು ಕುಂಕುಮ ದೇವಿಯು ಹಸ್ತಿರಥ

ಮೊದಲಾಗಿ ಹಿರಣ್ಯ ಗರ್ಭದಾನ ಮಾಡಿ ಪುಲಿಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಜಿನಬಸದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಸಂಗತಿ ಸರ್ವ ವಿದಿತವಾಗಿದೆ.

ಎರಡನೇ ಪುಲಕೇಶಿಯ ರಾಣಿಯಾದ ಅಗ್ರ ಮಹಾದೇವಿಯರು ವೇದಾಂಗ ಪಾರಂಗತರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಮಾರಟೂರು ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದರೆ, ಎರಡನೇ ಬಲ್ಲಾಳನ ರಾಣಿ ಅಭಿನವಕೇತಲಾದೇವಿ ಕುಂದವಾಡದ ಗೌಡ ಮತ್ತು ಸೆಟ್ಟಿಗಳಿಗೆ ಆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬುಧವಾರದ ಸಂತೆಯನ್ನೇರ್ಪಡಿಸುವಂತೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಳು.¹⁵ ರಾಣಿ ಅಕ್ಕದೇವಿಯು ರಾಜಧಾನಿ ವಿಕ್ರಮಪುರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ನಂದಿಯಪ್ಪ ಸುಡುಗಿ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಮತ್ತಿತರ ನಲವತ್ತೆಂಟು ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ತೋಟಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಮತ್ತು ಶಿವಚಿತ್ತನ ಪತ್ನಿ ಕಮಲಾದೇವಿಯು 1162ರಲ್ಲಿ ದೇಗ ಮೈಯಲ್ಲಿ ದೇವಶ್ರೀ ಕಮಲನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ದೇವಶ್ರೀ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಗೌರವಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿರುವುದನ್ನು¹⁶ ಇತಿಹಾಸದ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಕದೇವಿಯು 1047ರಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಪುರದಲ್ಲಿ ಮುರಿದು ಹೋದ ಗುಣದ ಬೇಡಂಗಿಯ ಆಶ್ರಮದ ಗೋಡೆಯ ಲೇಪನದ ಖರ್ಚು, ಧೂಪ, ಧೀಪ ಮತ್ತು ಸುಗಂಧಗಳ ಖರ್ಚನ್ನು ತುಂಬಿಸಲು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿಟ್ಟಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.¹⁷

ರಾಣಿಯರು ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರ ಪಾತ್ರ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವರದು ಸಿಂಹಪಾಲು ಎಂಬುದನ್ನು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ರಾಣಿಯರು ಪ್ರಜಾಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ವಿಶೇಷ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಮಾಡಿದ ರಾಣಿಯರಿಗೆ ಇದ್ದ ಬಿರುದುಗಳು ಅವರ ಅರ್ಹತೆಗೆ ಹಿಡಿದ ಕನ್ನಡಿಯಾಗಿದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜಕುಮಾರಿ ಅಕ್ಕದೇವಿ ಸೇನಾಪತ್ಯವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಳು ಅವಳಿಗೆ 'ರಣಭೈರವಿ' ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು.¹⁸ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಣಿಯರಲ್ಲಿ ವೀರತ್ವ ಮತ್ತು ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಜಯ ಸಿಂಹನ ಸೋದರಿ ಅಕ್ಕದೇವಿ ಸರ್ವಧರ್ಮ ಸಮನ್ವಯತೆಯಿಂದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಕೋಟಿ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಳು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ 'ಅರಿನೃಪಮುಕುಟು' ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಳು.¹⁹

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಅರಸಿ ಚಾಕಲದೇವಿ 'ಮದವರಿರಾಯಮದ ಮರ್ದನ ಸಮಯದೊಳ್ ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀ' ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಶಾಂತಲೆ ರಣವ್ಯಾಪಾರದೊಳ್, ಖಡ್ಗದೇವತೆ 'ದುರದೊಳ್ ವಿಷ್ಣು ನೃಪಾಲಕರಿಗೆ ವಿಜಯಶ್ರೀ'²⁰ ಹೊಯ್ಸಳ ನಾರಸಿಂಹನ ಮಡದಿ ಪದ್ಮಲ ದೇವಿ 'ನಿಯೋಗೋದ್ಯೋಗ ಲಕ್ಷ್ಮೀ' ಎಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಪಲ್ಲವ ದೀವಬ್ಬರಸಿ 'ವಾಗ್ಧೇವಿಯರದೊರೆ' ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಳು. ಚಾಳುಕ್ಯ ಜಗದೇಕ ಮಲ್ಲದೇವನ ಮಡದಿ ಸುಗ್ಗಲದೇವಿ 'ಕಲಿಕಲ ಸರಸ್ವತಿ' ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಡದಿ ಮೈಳಾಲ ದೇವಿ 'ವಿಳಾಸ

ವಿದ್ಯಾಧರಿ' ಎಂಬ ಬಿರುದು. ಜಯ ಸಿಂಹನ ತಾಯಿ ಮೋಚಲದೇವಿ 'ಅತಿ ಚರುತೋಕ್ತಿಯೊಳೆಸರಸ್ವತಿಗಂ ಮಿಗಿಲು' ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಳು.

ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿಯರ ಬಿರುದುಗಳು

ಮೈಕಾಲದೇವಿಗೆ 'ಕಲಿಕಾಲ ಸರಸ್ವತಿ', 'ಸಾಹಸ ವಿದ್ಯಾಧರಿಸ ಕಳಕಾಳುಕವತಿ' ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳು ಇದ್ದವು. ಜಾಕಾಲದೇವಿ 'ಅಭಿನವ ಸರಸ್ವತಿ,' 'ಸೀಕಳ ವಿದ್ಯಾಧರಿ,' 'ಶಿಖೋದಾರವರ್ಣನ ಕಥಾ ಪ್ರಸಂಗ' ಬಿರುದಿತ್ತು. ಚಂದಲದೇವಿಗೆ 'ನೃತ್ಯವಿದ್ಯಾಧರಿ,' 'ಕಲಿಕಾ ಸ್ವರಸತಿ,' ಮಲಯಮತಿದೇವಿಗೆ 'ಅಭಿನಯ ಸರಸ್ವತಿ,' 'ವಿದು ಮಧುರ ವಚನ ರಚನೆ ಚತುರಕಳಾಳಪೆ' ಪದ್ಮಲಿದೇವಿ 'ಅಭಿನವ ಸರಸ್ವತಿ,' 'ಮಲ್ಲಣ ದೇವಿಕಳಾಕೋವಿದೆ' ಎಂಬ ಬಿರುದಿದ್ದರೆ, ಅಚ್ಚಲ ದೇವಿಗೆ 'ಸಕಳಕಳಾಧರಿ' ಎಂಬ ಬಿರುದಿರುವುದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಧ್ರುವನರಾಣಿ ಶೀಲ ಮಹಾದೇವಿಯು 'ಪರಮೇಶ್ವರಿ' ಪರಮಭಟ್ಟಾರಿಕಾ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಳು. ರಾಣಿ ಶಾಂತಲಾದೇವಿ ಭರತಾಗ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ರತ್ನ ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದು ಎಲ್ಲಾ ವಿಧದ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತಾಲಂಕಾರಯೆಂದು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರ ಜೊತೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ವಾಗ್ಗೇವಿ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಳು.

ಉಪಸಂಹಾರ

ಬಟ್ಟಾರೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಕದಂಬ, ಗಂಗ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಹೊಯ್ಸಳರ ರಾಣಿಯರು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿರುವುದನ್ನು ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ರಾಣಿಯರು ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ವಿಜಯಭಟ್ಟಾರಿಕೆ 'ಕೌಮುದಿ ಮಹೋತ್ಸವ' ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕ ಬರೆದು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ರಾಣಿಯರಾದ ಪರಮಲದೇವಿ, ಚಾಮಲದೇವಿ, ಬೋಪ್ರಾ ದೇವಿಯರು ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ರಾಜನೀತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ರಾಜರು ರಾಣಿಯರ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ರಾಣಿಯರು ತಮಗೆ ದೊರೆತ ಅಲ್ಪ ಅವಕಾಶಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ವೀತೀಯವಾಗಿ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕೊನೆಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

1. ಶೈಲಾ ನಾಗರಾಜ್ (2008). ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು. ಅಪ್ರಕಟಿತ ಎಂ.ಫಿಲ್ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ. ಪು.53

2. ರಂಜಿತ ಆರ್. (2015) ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತಿನಿಧೀಕರಣ. ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ. ಪು.23
3. ವಿರೂಪಾಕ್ಷಿ ಪೂಜಾರಹಳ್ಳಿ. (2016). ಆದಿಕದಂಬರು, ಗಂಗರು ಮತ್ತು ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು. ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ. ಪು.138
4. ಇಂಟರ್‌ನೆಟ್ ಆರೈವ್. ಸಂ. 7 ಕ್ರಿ.ಶ.659. ಪು.163
5. ಎಪಿಗ್ರಫಿಯಾ ಇಂಡಿಕಾ. ಸಂ. 25, ಪು.289
6. ಗಂಗಾಧರ್ ಎಂ ದೊಡ್ಡಮನಿ (2002). ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಧಾನಿ ಪಟ್ಟಣಗಳು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ. ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ. ಪು.105
7. ಮೇಲಿದೇ, ಪು.191
8. ಸರಸ್ವತಿ ಎನ್. (2013). ಹೊಯ್ಸಳರ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು. ವಾಣಿಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು. ಪು.17
9. ನಿರಂಜನ ಕೆ. ಆರ್. (2006) ಕರ್ನಾಟಕದ ಪರಂಪರೆ ಸಂ-1, ಆದಿಕಾಲ, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ ಬೆಂಗಳೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು. ಪು.614
10. ಮಹದೇವಯ್ಯ ಎಂ. ಪಿ. (2012). ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಯ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳು. ಕುಮಾರ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು. ಪು.95
11. ಅಮರೇಶ ನುಡಗೋಣಿ. (ಸಂ.). (2016). ಕಲ್ಯಾಣ ಕರ್ನಾಟಕ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಬೆಂಗಳೂರು. ಪು.599
12. ಮೇಲಿನದೇ, ಪು.599-600
13. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ-3, ಪು.121
14. ವಿಜಯದೇವಿ (ಪ್ರ.ಸಂ.) ; ಮಂಜುನಾಥ ಎಂ.ಬಿ. (ಸಂ.). (2013). ರಾಣಿಯರು ಮತ್ತು ವೀರ ಮಹಿಳೆಯರು. ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮಹಿಳಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ವಿಜಾಪುರ.
15. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ-9 ಪು.614
16. ಸಂತೋಷ್‌ಕುಮಾರ್ ಟಿ.ಎಸ್. (2013). ಸಮಾಜ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ : ಕದಂಬರ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು. ಪು.229
17. ಮೇಲಿನದೇ. ಪು.233
18. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ-3, ಪು.121

19. ತಾರಾ ಬಿ.ಎನ್. (2016). ಕರ್ನಾಟಕದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಿಳಾ ಆಡಳಿತಗಾರರು: ಸ್ತ್ರೀವಾದಿ ಅಧ್ಯಯನ. ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮಹಿಳಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ವಿಜಾಪುರ. ಪು.44
20. ಮೇಲಿನದೇ. ಪು.46-58

ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳು

- ಬ್ರಹ್ಮಪ್ಪ ಜಿ. (1995). ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯ ಕಥೆಗಳು. ರತ್ನತ್ರಯ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು. ಪು.2
- ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ. (2015). ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ (ಕ್ರಿ.ಶ.450-1150). ಸಪ್ತ ಬುಕ್ ಹೌಸ್. ಬೆಂಗಳೂರು. ಪು.363
- ದೇಸಾಯಿ ಪಾಂಡುರಂಗರಾಯ. (2008). ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಮಿಂಚಿದ ಮಹಿಳೆಯರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಂಡಳಿ, ಧಾರವಾಡ.
- ಎಲಿಗಾರ ಚಿಕ್ಕ. (1990). ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಜ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.
- ಜ್ಯೋತ್ಸನಾ ಕಾಮತ್. (2008). ಕೈಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡತಿ. ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಂಡಳಿ, ಧಾರವಾಡ.
- ವಸಂತ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಕೆ. (2019). ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಜ (2ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ-14ನೇ ಶತಮಾನ). ದಿ ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.